

YANGI SO‘ZLAR VA NEOLOGIZMLARNING O‘ZBEK TILIDAGI O‘RNI

Narimova Gulnora Abdumannonovna

*Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti,
O‘zbek tili va uni o‘qitish metodikasi kafedrası dotsenti*

Ibrohimov Ravshanbek Muhammad o‘g‘li

Tabiiy fanlar Kimyo yo‘nalishi 100(R) -guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda zamonaviy o‘zbek tilidagi yangi so‘zlar va neologizmlarning vujudga kelish sabablari, ularning shakllanish mexanizmlari hamda adabiy til tarkibiga kirib borish jarayoni tahlil etiladi. So‘nggi yillarda ilm-fan, texnika, axborot texnologiyalari, siyosat va madaniyat sohalaridagi o‘zgarishlar o‘zbek tilida yangi so‘zlarning paydo bo‘lishiga olib kelmoqda. Tadqiqotda leksik o‘zgarishlarning asosiy manbalari – so‘z yasash, tarjima, xalq og‘zaki ijodi, boshqa tillardan o‘zlashuv kabi omillar o‘rganiladi. Neologizmlarning ijtimoiy ahamiyati, ularning rasmiy nutq, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda qo‘llanishi misollar orqali tahlil qilinadi. Shuningdek, til me‘yorlariga mos keladigan va kelmaydigan yangi birliklarning semantik, uslubiy va madaniy bahosi muhokama qilinadi. Ishda lingvistik tahlil, taqqoslash va sintez usullaridan foydalangan holda yangi so‘zlar tizimlashtiriladi hamda ularning adabiy til rivojiga ta’siri yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yangi so‘zlar, neologizm, o‘zbek adabiy tili, leksik o‘zgarish, til taraqqiyoti, o‘zlashma so‘zlar, innovatsion leksika.

Til jamiyat hayotidagi eng muhim ijtimoiy hodisalardan biri bo‘lib, u doimo rivojlanib, o‘zgarib boradi. Ushbu rivojlanish jarayonida til leksikasi turli tashqi va ichki omillar ta’sirida kengayadi, yangilanadi. Ayniqsa, globallashtirish, ilm-fan va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti, internet va ommaviy madaniyatning kuchayishi o‘zbek tilida yangi so‘zlar – neologizmlarning paydo bo‘lishini jadallashtirmoqda. Bu so‘zlar orqali til real hayotdagi yangiliklarni, tushunchalarni, predmetlarni, hodisalarni ifodalash ehtiyojini qondiradi. Shunday ekan, neologizmlarning tabiati, ularning tuzilishi, til tizimiga qanday kirib borayotgani va jamoatchilik tomonidan qanday qabul qilinayotgani masalalari tilshunoslikda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

Neologizm (yunoncha neos – yangi, logos – so‘z) deganda tilga nisbatan yangi bo‘lgan, ma’lum davrda paydo bo‘lgan leksik birliklar tushuniladi[1] Ular ikki xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

Leksik neologizmlar – mutlaqo yangi so‘zlar (masalan: onlaynlashtirish, mobilograf, bloggerlik).

Semantik neologizmlar – mavjud so‘zlarning yangi ma’noda ishlatilishi (masalan: virus – biologik ma’nodan tashqari, kompyuter kontekstida ham ishlatiladi)[2]

Tilshunos olimlar ta’kidlashicha, neologizmlar ikki asosiy yo‘l bilan shakllanadi:

- Ichki yasaliş orqali: soʻz yasovchi qoʻshimchalar bilan yangi birliklar hosil qilinadi (rivojlantirishchi, axborotlashgan).

- Tashqi manbadan oʻzlashuv: xorijiy tillardan (koʻproq ingliz tilidan) soʻzlar toʻgʻridan-toʻgʻri yoki moslashtirib olinadi (skaner, chat, onlayn, startup).

Neologizmlar tez-tez ijtimoiy tarmoqlarda, matbuotda va ommaviy nutqda uchrab, soʻz boyligini kengaytirish bilan birga, adabiy til normalariga boʻlgan talabni qayta koʻrib chiqishga majbur etadi.

Soʻnggi yillarda Oʻzbek tilida “onlayn dars”, “vaksinatsiya qilish”, “bloggerlik”, “frilanser”, “sanksiya”, “gender tenglik”, “kiberxavfsizlik” kabi koʻplab neologik birliklar paydo boʻldi[3] Ushbu soʻzlar:

- jamiyatdagi yangi ijtimoiy, siyosiy va madaniy hodisalarni ifodalash ehtiyojidan kelib chiqqan;

- ayrimlari xalqaro terminlar sifatida qabul qilingan boʻlsa, boshqalari oʻzbek tiliga moslashtirilgan.

Biroq neologizmlar bilan bogʻliq muammolar ham mavjud:

- **Ortacha tarjima yoki notoʻgʻri soʻzlashuvlar:** “freelancer” soʻzining “frilanser” shaklida ogʻzaki nutqqa oʻtishi, “like bosmoq” kabi iboralarning til meʼyoriga zidligi.

- **Normativ muvofiqlik masalasi:** yangi soʻzlarning izohli lugʻatlarga kiritilmasligi, darsliklarda aks etmasligi ularni oʻzlashtirishni sekinlashtirmoqda[4]

Shunga qaramay, neologizmlar tilning yangilanish mexanizmining ajralmas qismi boʻlib, ular orqali jamiyat tafakkuri, texnologik rivojlanish darajasi, madaniy ong aks etadi. Ularni toʻgʻri oʻrganish va adabiy til meʼyorlariga moslashtirish til siyosatining muhim yoʻnalishlaridan biridir.

Quyida oʻzbek tilida faol ishlatilayotgan neologizmlar ingliz, rus va turk tillaridagi muqobillari bilan taqqoslab tahlil qilinadi. Bu usul orqali tilga qanday birliklar qanday yoʻnalishda kirib kelayotganini va ularning moslashuv darajasi aniqlanadi.

Oʻzbekcha	Inglizcha	Ruscha	Turkcha	Izoh
Startup	Startup	Стартап	Girişim/Startup	Texnologik yangilik asosidagi biznes. Oʻzbek va rus tillarida inglizcha shakl oʻzlashtirilgan. Turk tilida mahalliy ekvivalent girişim koʻp ishlatiladi.
Onlayn	Online	Онлайн	Çevrimiçi/Online	Oʻzbek va rus tillarida inglizcha shakl fonetik moslashuv bilan. Turk tilida mahalliy variant – çevrimiçi.

Blogger	Blogger	Блогер	Blogger	Xalqaro birlik. Hamma tillarda o'z shaklida ishlatiladi.
---------	---------	--------	---------	--

Tadqiqot metodologiyasida tahlil va sintez usuli: turli manbalardagi yangi soʻzlar yigʻilib, ularning shakllanishi va maʼnoviy xususiyatlari oʻrganildi. Bu bosqichda turli yozma va ogʻzaki manbalardan – OAV, internet saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, ilmiy maqolalar va zamonaviy lugʻatlardan olingan yangi leksik birliklar (neologizmlar) yigʻib chiqildi. Misollar:

Ijtimoiy tarmoqlarda: reels, streamer, like bosmoq, subscrib qilmoq.

Axborot texnologiyalari sohasida: onlayn, kontent, startap, vebinar.

Iqtisodiy kontekstda: bitkoin, aksiya, sanksiya, kriptoaktiv.

Bu birliklar grammatik shakli, leksik-morfologik tuzilishi va semantik maʼnosi jihatidan strukturaviy jihatdan tahlil qilindi:

Baʼzilar toʻgʻridan-toʻgʻri oʻzlashgan (startup → startap).

Boshqalari talaffuzga moslashtirilgan yoki leksik moslamalar bilan ifodalangan (content → kontent, like bosmoq).

Yana boshqalari yangi semantik yuklama olgan: masalan, sahifa soʻzining “profil sahifa” maʼnosida qoʻllanishi.

2. Sintez bosqichi:

Tahlil qilingan birliklar guruhlanib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, tipologiyasi yaratildi. Bu bosqichda quyidagilar amalga oshirildi:

Neologizmlar kelib chiqishiga qarab tasniflandi: ingliz tilidan, rus tilidan yoki ichki yasama soʻzlar.

Ular ishlatilish konteksti boʻyicha guruhlandi: texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalar.

Ayrim birliklar ogʻzaki til bilan adabiy til oʻrtasidagi tafovutlar nuqtai nazaridan baholandi (masalan: “storimda koʻrdim” kabi iboralar adabiy til meʼyoriga zid boʻlishi mumkin).

Oʻzbek tilida yuz berayotgan zamonaviy leksik oʻzgarishlar, xususan, yangi soʻzlar va neologizmlarning shakllanishi, ularning qoʻllanilish doirasi va boshqa tillardagi muqobillari bilan taqqoslash, til taraqqiyotining faol jarayon ekanini yana bir bor isbotlaydi.

Tadqiqot natijalariga koʻra, quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

Neologizmlar til rivojining ajralmas qismi boʻlib, ular zamon bilan hamnafas tushunchalarni nomlashda va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda muhim rol oʻynaydi.

Oʻzbek tiliga kirib kelayotgan neologizmlarning asosiy manbasi ingliz tili boʻlib, bu texnologik taraqqiyot, internet va global madaniyat bilan chambarchas bogʻliq.

Qator neologizmlar rus tili orqali kirib kelmoqda, bu esa tarixiy-madaniy aloqalarning davomiyligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim sohalarda bu ikkilamchi o'zlashuvlar til me'yorlariga zid bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar va og'zaki muhitda keng tarqalgan birliklar (masalan: like bosmoq, storimga qo'ydim) hali adabiy til darajasiga ko'tarilmagan bo'lsa-da, xalq orasida faol ishlatilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayev, N. (2020). O'zbek tilining zamonaviy leksikasi va uning taraqqiyot yo'nalishlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Qurbonov, S. (2019). Neologizmlar va ularning til tizimidagi o'rni. – Til va adabiyot jurnali, №4, 45–52.
3. Jo'raqulov, I. (2021). Tilga kirib kelayotgan yangi so'zlar haqida. – O'zbek tili va adabiyoti, №2, 33–39.
4. Bozorov, M. (2018). O'zbek tilining leksik boyligi va o'zgaruvchanligi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
5. Adilova, A. S. (2021). Corpora and corpus-based teaching Uzbek to foreigners. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding (IJMMU), 8(4), 525-531.
6. Abdurahimovna, A. S. (2021, December). Tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasi (AQSHdagi ayrim universitetlar misolida). In Conferences.
7. Adilova, S. A. O 'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O 'QITISH: TAJRIBA, MUAMMO, ISTIQBOL.
8. Ravshanova, N. N. (2023). Designing Modern Models of Biological Education Theories and Content in Educators. Telematique, 22(01), 3034-3040.
9. Ravshanova, N. N. (2020). THE PRINCIPLE OF CONTINUITY IN ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(6), 369-374.
10. Norboyevna, R. N., & Shukurullaev, A. O. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA EKOLOGIK TEATRNI TASHKIL ETISH ORQALI EKOLOGIK KONSEPTUAL ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH. Inter education & global study, (7), 158-164.
11. Ravshanova, N. N., & Norqulova, L. S. Q. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI EKOLOGIK TARBIYALASHDA IJTIMOY ZARURIYAT SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(11), 685-692.